

SAFEVÎ DEVLETİ'NİN BAYRAKLARI

THE FLAGS OF SAFAVID STATE

Tofiq NECEFLİ¹

Bilal DEDEYEV²

ÖZ

16. yüzyılın başında Azerbaycan devlet geleneği kendi tarihi gelişiminde yeni bir aşamaya geçti. Uzun Hasan'ın (1453-1478) torunu, büyük devlet adamı Şah İsmail Hataî (1501-1524) dedesinin başlattığı çalışmaları sona erdirdi ve Kuzey'den Güney'e bütün Azerbaycan topraklarını yönetimi altında birleştirebildi. Başkenti Tebriz şehri olan tek ve bir merkeze bağlı Safevî Devleti kuruldu. Tarih boyu bütün Türk Devletleri'nde olduğu gibi, Safevilerin de devlet ve hakimiyet sembollerinden biri olan ve yerine göre kullanılan çeşitli bay-

rakları olmuştur. Bu çalışmada Safevilerin ayrı ayrı dönemlerde dolunay veya güneş simgeli yeşil, üzerinde "Ya Ali Meded" yazılı ve Zülfikar tasvirli beyaz, kızıl koç ve arkaplanda doğan güneş görüntülü yeşil, arslan ve güneş simgeli beyaz, ay yıldızlı ve ay güneşli kırmızı ve Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise üzerinde "el-kıyas" yazılı siyah bayrakları kaynaklar ışığında ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, Safevi ordusundaki bayrak sayısının her bin askere bir bayrak olarak hesaba alındığı tespit edilmiştir. Safevî Devleti'nden sonra yerini alan Nadir Şah Afşar İmparatorluğu, devamında Kaçarlar Devleti ve bazı Azerbaycan Hanlıkları'nda da arslan ve güneş motifli Safevi bayrak geleneği yaşatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safevi bayrakları, sancak, I. Şah İsmail, I. Şah Tahmasb, I. Şah Abbas.

ABSTRACT

At the beginning of the 16th century, the state tradition in Azerbaijan moved to a new stage in its historical development. Shah Ismail Hatai (1501-1524), the

Makale geliş tarihi: 15.03.2018, Makale kabul tarihi: 26.05.2018

1 Prof. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6206-5449>.

2 Doç. Dr., Bakü Mühendislik Üniversitesi, Ümumi Fenler Bölümü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5652-7811>.

great Azerbaijani statesman and grandson of Uzun Hasan (1453-1478), concluded the works that initiated by his grandfather and managed to unify the territories of Azerbaijan from north to south under his rule. At the result, the Safavid State was founded and Tabriz became its capital. As in all the Turkic States in history, Safavids also had various flags that were one of the symbols of the state and authority and used in accordance to their place. Therefore, this research paper is going to investigate the various flags of the Safavids that were used in different periods, such as the green flag that was symbolized with moon or sun, white flag that was symbolized with Zul-fikar and the words "Ya Ali Madad", green flag that was symbolized with ram in the front of rising sun, white flag that was symbolized with lion and sun, red flag that was symbolized with crescent and star and crescent and sun, and the black flag after the Chaldiran battle that symbolized with the word "el-kisas" (revenge). Moreover, it was determined that every thousand soldiers in the army of Safavids had one flag. After the Safavid State, the Safavid's flag that was symbolized with lion and sun was used as a tradition by Nadir Shah Afshar Empire, Qajar State, and some Azerbaijani Khanate.

Keywords: Flags of Safavids, flag, Shah Ismail I, Shah Tahmasib I, Shah Abbas.

GİRİŞ

15. yüzyılın sonlarında Kuzey'de Kafkas Dağları, Batı'da Gökçe gölü havzasını içine alarak Alagöz Dağları ve Doğu Anadolu, Batı'da Hazar Denizi, Güney'de ise Sultaniye-Zencan-Hemedan sınırlarını da içine alan tarihi Azerbaycan topraklarının birleştirilmesi için yürütülen mücadele esas çekirdeği Türk Aşiretleri tarafından oluşturulan Safevî Devleti'nin kurulması ile sona erdi. Böylece, 16. yüzyılın başında Azerbaycan devlet geleneği kendi tarihi gelişiminde yeni bir aşamaya geçti. Uzun Hasan'ın (1453-1478) torunu, büyük devlet adamı Şah İsmail Hataî (1501-1524) dedesinin başlattığı çalışmaları sona erdirdi ve Kuzey'den Güney'e bütün Azerbaycan topraklarını yönetimi altında birleştirebildi. Başkenti Tebriz şehri olan tek ve bir merkeze bağlı Azerbaycan Safevî Devleti kuruldu (Mahmudov, 2005:5-6, 30).

Diğer Türk Devletleri gibi Safevî Devleti'nde de devlet ve yönetim sembelleri olan ve devletin temel sembollerinden biri olarak görülen çeşitli bayraklar mevcut olmuştur.

Bayrak kelimesi eski Türkçedeki "batrak" kelimesinin değişime uğramış biçimidir. "Batrak" kelimesi ise "batırmak" kelimesinden ortaya çıkmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eserinde "toprağa saplanan mızrak" (kargı) anlamını veren batrak (bayrak) kelimesi yer almıştır (Kaşgarlı, 2006:205). Anlaşılan farklı ipek parçalardan yapılmış bayraklar

mızrakların ucuna bağlandığı için devletin ana sembollerinden biri olarak “dalgalanan milli simge”ye dönüşmüştür.

İslam’dan önceki dönemde yazılmış ve 14. yüzyıl elyazması ile dönemimize kadar ulaşan Kitab-ı Dede Korkut’ta “Kılıçla yok ederek düşmanın tuğ ve bayrağını indirin” ifadesinin yer alması (Zeynalov, Əlizadə, 1988:50; Ahmedov, 2015:45) o dönemde de yönetim sembolü olarak bayraklara özel önem verildiğini göstermektedir.

Tebriz merkezli Azerbaycan’da tarihi gelenekler üzerinde kurulan ve sadece milli ülküye, Azerbaycancılığa, Türkçülüğe ve İslami ilkelere dayanmış Safevî Devleti’nin bayrakları farklı hükümdarlar döneminde simge olarak değişmiştir. Ne yazık ki Safevî Devleti’ne ait arşiv belgeleri zamanımıza kadar korunamadığı gibi, Safevîler döneminden kalan eşyalar da farklı ülkelerdeki özel veya devlet müzelerinde korunmaktadır. Bu yüzden olsa gerek, şimdiye kadar bu konuda derli toplu geniş bir çalışmanın yapıldığının şahidi olmadık. Sadece bazı araştırmalarda ayrı ayrı dönemler için Safevi bayrakları ile ilgili kısa bilgiler verilmiştir (Shahbazi, 1999:20-21; Aydoğmuşoğlu, 2013:53-55). Ayrıca bu konuda Tofiq Necefli’nin “Azerbaycan Safevi Devleti’nin Bayraklarına Dair” diğerlerine göre kısmen geniş bir makalesi yayınlanmıştır (Necefli, 2017:11-16). Necefli’nin bu çalışması esas alınarak, tespit edilen yeni bilgiler ve yaklaşımlar ışığında Safevi bayrakları hakkında yeni bir makale hazırlanmasının zarureti ortaya çıkmıştır. Tabii ki, Safevi bayrakla-

rı ile ilgili bilgileri temel kaynaklardan; o döneme ait eserlerdeki bilgilerden, Safevî şahlarının fermanlarındaki mühürlerden, Safevîler döneminde yazılmış seyahatnamelerden ve batı Avrupa gezginlerinin yazdıklarından elde etmek mümkün olmuştur.

Safevîlerin Dolunay veya Güneş Simgeli Yeşil Bayrakları

İran araştırmacısı Nayyer Nuri, Kasımi Günabadi’nin “Şahname”sinde geçen bilgilere dayanarak I. Şah İsmail döneminde üzerinde dolunay şekli olan yeşil bayraklar olduğunu yazmaktadır (Nuri, 1343:52). Bu görüşü İran asıllı Amerikalı tarihçi A.Ş. Şahbazi de desteklemektedir. O, kendi çalışmasında I. Şah İsmail döneminde üzerinde dolunay şekli olan yeşil bayrakların mevcut olduğunu belirtmektedir (Shahbazi, 1999:20). Gerçekten de I. Şah Tahmasb’ın saray şairi Mirza Kasımi Günabadi’nin 1533 yılında tamamlayarak Şah Tahmasb’a takdim ettiği “Şehname” eserinin “Şah İsmailname” adlı birinci bölümünde Şah İsmail döneminde üzerinde dolunay veya güneş şekli olan yeşil bayrakların olduğu kaydedilmektedir (Günabadi, tarihsiz: 116,184; Bkz. resim 1.). Ayrıca, Gazi Ahmet Kumi’nin Hülasat’üt-Tevarih adlı eserinde de I. Şah İsmail döneminde Safevîlerin yeşil bayraklarının olduğu belirtilmiştir (Kumi, 1383:199). Fuat Köprülü’nün görüşüne göre ise, peygamber soyundan olduğunu iddia eden ve Şiiliği resmi mezhep olarak benimsemiş Safevî hükümdarının yeşil bayraklarının olması gayet doğaldır. Çünkü o dönemde yeşil renk bütün Yakındoğu’da pey-

gamber ailesinin remzi olarak kabul edildiği için İslam Dünyası'ndaki seyyidler yeşil sarık ve cübbeleri ile halk arasında dikkati çekerlerdi (Köprülü, 1978b:415).

Safevilerin “Ya Ali Meded” yazılı ve Zülfikar Tasvirli Beyaz Bayrakları

Anonim yazar tarafından kaleme alınan “Tarih-i Alemara-yi Şah İsmail” eserinde Safevî ordusundaki bayraklarla ilgili verilen bilgilerden anlaşıldığına göre Şah İsmail'in kendine mahsus özel bayrağı olmuştur. Diğerlerine göre büyük olan bu bayrak beyaz kumaştan yapılmış, üzerinde Kur'an-ı Kerim'in 61. suresi'nin (Sâf) 13. ayeti “nasrun minallahi ve fethun garib (Allahdan yardım ve yakın bir zafer vardır)” yazılmış ve onun kısa bir biçimi olan “nasrun minallahi (Allahdan yardım)” ifadesi yer almıştır (Musalı, 2011:482). Bu eserde yer alan ve Nakkaş Muin Musavvir tarafından çizilmiş bazı resimlerde Safevî hükümdarı Şah İsmail'in Ebülhayır Han'la savaşını yansıtan bir minyatürde üçgen biçimli sadece beyaz renkli bayrak üzerinde “ya Ali veli Allah meded” yazısı görülmekte (Атыгаев, 2015:37; Bkz. resim 2) ve kahverengi çerçeveli üçgen olan başka bir beyaz bayrakta ise “Ya Ali meded” ifadesinin yazılı olduğu bilinmektedir (Musalı, 2011:322). Ayrıca, II. Şah Abbas (1642-1666) tarafından 1647-1650 yıllarında tanınmış ressamlara yaptırılan İsfahan'daki Çehelsütun Sarayı'nın duvar resimleri arasında da özellikle Çaldıran Savaşı'nı yansıtan min-

yatürde beşgen biçimli beyaz bayrakların yer aldığı görülmektedir (Bkz. resim 3).

Beyaz renkli Safevî bayrakları sadece I. Şah İsmail devrinde değil, sonraki dönemlerde de mevcut olmuştur. 1590 yılının mart ayında İstanbul'da Safevî-Osmanlı barışının yapılması için I. Şah Abbas, kardeşinin oğlu Haydar Mirza'yı İstanbul'a göndermiştir. New York Metropolitan Müzesi'nde korunan Osmanlı Şairi Mahmud Abdülbaki'nin (Baki) eserinde yer alan minyatürde Haydar Mirza'nın İstanbul'da karşılanması töreni yer almıştır. Bu minyatürde Safevî Devleti'nin kenarları kırmızı çerçeveli içi beyaz kumaştan olan ve üzerinde Hz. Ali'nin Zülfikar kılıcının şekli çizilmiş beşgen biçimli bayrağı tasvir edilmiştir (The Metropolitan Museum of Art, envanter: 45.174.5; Bkz. resim 4).

1677 yılında Safevî hükümdarı Şah Süleyman'ın (1666-1694) sarayında bulunmuş İngiliz gezgin John Fryer Safevî bayrağını gözleri ile görmüş ve “Batı Hindistan ve İran Hakkında Yeni Rapor” adlı eserinde onu tasvir edebilmiştir. O, eserinde “Şah Süleyman düşmanlarına karşı sefere çıkmak yerine beyaz kumaş üzerinde iki ucu kanlı bir kılıcın bayrak altında yaşama-yı tercih etmiştir” diye yazmaktadır (Fryer, 1698:356; Shahbazi, 1999:20; Aydoğmuşoğlu, 2013:54). Ayrıca, İngiliz gezgin bayrağın üzerinde tasvir edilen kılıcın Hz. Ali'nin Zülfikarı olduğunu da kendi eserinde belirtmiştir (Fryer, 1698:358).

Ay Yıldızlı ve Ay Güneşli Kırmızı Bayraklar

Belirtmek gerekir ki, Safevîler döneminde yapılmış minyatürlerden ve İsfahan'daki Çehelsütun Sarayı'nın duvar resimleri arasında üzerinde ay ve yıldız şekilleri olan kırmızı ve menekşe renkli bayrak resimlerinin olması, Safevî bayrakları arasında üzerinde hilal ve sekiz köşeli büyük yıldız (güneş) tasviri olan parlak renkli bayrakların varlığını ispatlar (Nuri, 1343: resim 566). Safevî ordusunun Kür nehri geçmesini yansıtan Koyunölümü Geçidi minyatüründe de üzerinde ay ve sekiz köşeli yıldız (güneş) tasvir edilen kırmızı Safevî bayrağı yer almıştır (Abbaslı, 1981:58; Titley, 1983:114; Sümer, 1999a:21). Mirza Abbaslı "Cahanara-yi Şah İsmail Safevî" salnamesine dayanarak, 1508 yılında "Şah İsmail ay yıldızlı bayrağı altında Bağdat'a yaklaştı. İrak halkı süratli adımlarla onu karşılamaya çıktılar" şeklinde yazmaktadır (Abbaslı, 1981:26).

Şah İsmail Hataî şiirlerinden birinde bayrak üzerindeki güneş ve ay sembolünün taşıdığı anlamı şöyle açıklar:

Hataî der: merhamet etmem yalana,

Kendini teslim eder kendi gelene,

Ay Alidir, Güneş Muhammed bilene,

Bak, nazar eyle de, hemen arif ol (Şah İsmail Xətai, 2005:352).

Aslında bu şiir parçasını Safevîlerin devlet bayrağındaki remzin "şiirsel temsil-

lerle kodlaştırılmış resmi" olarak da adlandırmak mümkündür. Yani Şah İsmail'in tabiri ile söylersek "gerçek bir sırdır, çözebilirsen beri gel". Yukarıdaki şiir parçası bir taraftan da Ortaçağ Azerbaycan'ında "ay-yıldız" şeklinden yararlanılmasını bir kez daha ispatlar. Diğer taraftan ise bazı tarihçi ve siyasetçilerin din faktörünü öne çıkararak, güya Şah İsmail'in "İslam ilkelere aykırı mezhep hanedanı", "teokratik devlet" kurması hakkında temelsiz iddialarını değersiz kılar. A.Qurbanov'a göre bu artefaktın İslam zemininde şiirsel yorumuna dikkat edersek Safevî bayrağındaki ay-güneş şekli ve Kızılbaşların ideolojisinin dini temelleri arasında ilişki hakkında da belirli bir kanaate gelebiliriz. Öyle ki Şah İsmail'in şiirinin sonunda kendisini "İslam Dini'nden uzaklaşmakla" suçlayan rakiplerine cevap olarak hitap ettiği "bak, nazar eyle, hemen arif ol" demesi bir tesadüf değildir. Hataî bu ifade ile bayraktaki ay-güneş sembolüne verdiği dini yorumu öne çıkararak Safevî karşıtı konumda olan, Kızılbaş ideolojisini bilinçli şekilde tahrif eden, onların Hz. Ali'yi (r.a) Muhammed Peygamber'den (s.a.s) üstün tutmaları hakkındaki fikirleri boşa düşürür. Şah İsmail Resul-i Ekrem'i güneş, İmam Ali'yi ise ay sembolü ile tecessüm ettirerek onları eşitleştirmek bir tarafa, aksine İslam Peygamberi'nin herhangi bir kıyaslamasının dışında, daha yüksek bir konumda olduğunu özellikle vurgular. Safevî Devleti'nin kırmızı ve yeşil bayrakları üzerindeki ay ve güneş sembollerini karakterize ederken, İslam Dini'nin sufi düşüncelerinin hiye-

rarşisine uygun bir şekilde, Peygamber'in üstün ve yüksek konumda tasvir edilmesi sonucuna varmak mümkündür (Qurbanov, 2013:147-148).

Kaynaklarda I. Şah İsmail devri Safevi bayraklarında resimsiz haliyle sadece, kırmızı olan bayrakların da olduğu belirtilmektedir. Öyle ki, Gıyaseddin Handemir'in "Habibü's Siyer" adlı eserinde I. Şah İsmail'in Akkoyunlular'a karşı elde ettiği zaferi yansıtan bir minyatürde de Safevî ordusunda kırmızı renkli sancakların olduğu yer almaktadır (Court Paintings from Persia and India 1500–1900, 16). Ayrıca, Namiq Musalı'nın belirttiğine bakılırsa Muin Musavvir'in "Tarih-i Alamara-yi Şah İsmail" eseri için nakşettiği minyatürlerinden de anlaşıldığı kadar Safevîlerin sancakları arasında Kızılbaşlık sembolü olan kırmızı renkli üçgen biçimli bayrakları mevcut olmuştur (Musalı, 2011:322; Bkz. resim 5 ve 6).

Dönemin kaynaklarına göre Safevîlerin ikinci şahı I. Şah Tahmasb döneminde de (1524-1576) kırmızı bayraklar kullanılmıştır. 1539 yılında başkent Tebriz'deki Safevî sarayında bulunan Venedik diplomatı Michele Membré kendi eserinde bunu doğrulamaktadır. Safevî ordusunun Merend'den Meraga'ya hareketine katılan Michele Membré şunları yazmaktadır: "Şah atla gittiği sırada şatır adı verilen 10 piyade (yaya) askeri onun önünde gider. Onların her biri dizlerine kadar beyaz yün pantolon giyer ve başlarına kuş tüyü, kemirlerinin önüne zil takarlar. Bu adamlar

her zaman Şah'ın veziri Gazi Cihan'a, Üskü seyidlerine, Gorcubaşı'ya, bazen de kardeşi Behram Mirza'ya eşlik ederler. Önde olanların Alem olarak adlandırdıkları, mızrağa iki uçtan bağlanmış kırmızı, geniş kumaş ve mızrağın ucunda yerleşen, içerisinde gümüştan yapılmış yaldızlı harflerle 'Ali veli Allah, la ilahe illallah; Ali veli Allah ve Allahu Ekber' sözleri yazılmış dairenin olduğu bayraklar taşır" (Əfəndiyev, 2005:44-45; Quliyev, 2011:149).

İskender Bey Münşi ise, Safevîlerin "güneş gibi parlayan bayraklarını" özellikle över. Onun verdiği bilgiye göre I. Şah Tahmasb'ın muzaffer bayrakları arasında üzerinde hilal şekli olan "koşmak, baskın yapmak" anlamındaki "Yüyürük" adlı şahsi parlak bayrağı da vardı. 1535 yılında Osmanlı ordusunu takip eden Şah Tahmasb Van kalesine yaklaştığında Ulema Bey, Safevî Şahı'nın üzerinde hilal olan parlak bayrağını uzaktan tanıdığı için Mehmet Paşa'ya I. Şah Tahmasb'ın ordusu ile geldiğini haber vererek savaşa girmenin uygun olmadığını bildirmiştir (Münşi, 2009:164).

1695 yılında İsmail Kaşani tarafından hazırlanmış, üzerinde Kur'an ayetlerinin yazıldığı kırmızı-menekşe renkli ipek parçadan yapılmış, uzunluğu 179.1, eni 88.9 cm ebatta olan Safevî bayrağı şimdi New York Metropolitan Müzesi'nde korunmaktadır. Üçgen biçimde olan bayrağın merkezindeki büyük figürün içerisinde Kur'an'ın 110. suresinin (Nasr), yukarı sağdaki figürün içerisinde Kur'an'ın 37. suresinin (Saffat) 172-173. ayetleri, küçük sarı renk-

li figürün içerisinde Arapça “ey kapıları açan”, iki renkli figürün merkezinde ve kenar kısmında Arapça “zafer bayrağı, işin başlama tarihi” ve “Allah’ın verdiği zafer bayrağı, işin bitme tarihi 1107, Farsça İsmail Kaşani’nin öğrencisinin işi” ve aşağıdaki figürün içerisinde ise Arapça “Ey azametli” ifadeleri yazılmıştır (The Metropolitan Museum of Art, envanter: 38.167; Bkz. resim 7).

Safevî ordusunda kırmızı sancakların olması gerçeğini Şah İsmail Hataî Divanı’ndaki bilgiler de desteklemektedir:

Kızıl alem, kızıl bayrak, kızıl taç,

Giyse gaziler, o gün hezerdir” (Şah İsmail Xətai, 1975:81).

Bütün bunlardan anlaşılabilir ki, Safevî devlet geleneğinde beyaz ve yeşil bayraklarla birlikte kırmızı bayraklar da kullanılmıştır.

Arslan ve Güneş Simgeli Beyaz Safevi Bayrakları

İngiltere Kralı I. Charles’in Londra’da Safevî elçileri ile ortaya çıkan krizi çözmek için 1627 yılında Safevî sarayına gönderdiği kendi elçisi Dodmore Cotton’a eşlik eden Thomas Herbert “1627-1629 Yıllarında İran’a Seyahat” adlı eserinde “bana verilen bilgiye göre Şah İsmail’in dedesi Şeyh Cüneyt üzerinde yıldız ve güneş şafakları düşen uzanmış arslan şekli olan yeni bir bayrak yaptırmıştı” diye belirtmektedir (Herbert, 1928:239). A.Ş. Şahbazi’nin fikrine göre ise Thomas Herbert’in bu iddiası, üzerinde arslan ve güneş resmi olan Safevî

sembolünün tarihini eskileştirmekten başka bir şey değildir. Ona göre arslan motifi I. Şah İsmail döneminde edebi hayata son derece güçlü nüfuz etmiştir. Özellikle, I. Şah İsmail tarafından yazılan miracla ilgili şiirlerde ve bazı minyatürlerde bunu açıkça görmek mümkün olsa da (Tekin, 2012:103), fakat bu döneme ait üzerinde arslan ve güneş şekli olan bayrakların varlığını kanıtlayan hiçbir delil yoktur (Shahbazi, 1999:20). Belirtmek gerekir ki I. Şah İsmail devrinden farklı olarak, I. Şah Tahmasb (1524-1576) döneminde basılmış sikkeler üzerinde ve bayraklarda güneş ve kızıl koç şekillerine tesadüf edilmiştir. Tarih-i Cihanara’da geçen bilgiye göre hükümdar yıldızlar cetveli ile güneşin koç burcunda dünyaya gelmiştir (Kazvini, 1342:281). Anlaşılabilir ki, bayrağın üzerindeki bu simgeler doğrudan güneşin koç burcu ile ilgili olup, motifin astrolojik anlam taşıdığını göstermekte ve sadece I. Şah Tahmasb’a özel yapılmış bir bayrakta görülmektedir (Bkz. resim 8).

I. Şah İsmail ve I. Şah Tahmasb zamanlarından farklı olarak ilk defa I. Şah Abbas (1587-1629) döneminde Safevî bayraklarında arslan ve güneş astrolojik motifi yer almıştır. Hatta I. Şah Abbas’ın Nisan ayı 1587 yılında Şeki Vilayeti’ne gönderdiği fermanlardan birinin üzerine basılan resmi mühründe arslan ve güneş tasviri açıkça görülmektedir (Musevi, 1977:154; Bkz. Belge 1.). 1599 yılında yine I. Şah Abbas tarafından Avrupa ülkelerine gönderilmiş büyükelçi heyetinin başkanı Hüseyin Ali Bey Bayat’ın 1601 yılında Flaman ressamı tara-

findan yapılmış portresinde de arslan ve doğan güneş şekli yer almıştır (Shahbazi, 1999:21). Fuat Köprülü'nün görüşüne göre, I. Şah Abbas arslan ve güneş astrolojik motifini eski geleneğin devamı olarak kabul etmiş ve bunu bastırıldığı sikkelere ve yaptırdığı bayraklara yansıtmıştır (Köprülü, 1978a:608).

1636 yılında Safevî Devleti'ne seyahat etmiş Alman gezgini Adam Oleari de kendi seyahatnamesinde Safevî ordusu hakkında bilgi verirken bayraklarında arslan ve güneş şekillerinin yer aldığı bilgisini vermektedir. Konu ile ilgili O şöyle yazmaktadır: "Eskiden hilal (ay) Farsların ve güneş Yunanlıların idi. Şimdi ise Türkler (Osmanlılar) hilali, Safevîler ise önünde arslan olan güneşi" almışlar (Aydoğmuşoğlu, 2013:53). Fransız seyyahı J.B.Tavernier kendi "Seyahatname"sinde Safevî gümüş paralarını anlatırken onların bir yüzünde sırtında güneşi taşıyan arslan, diğer yüzünde ise onun basıldığı şehrin adının yer aldığını bildirir (Tavernier, 2006:157; Aydoğmuşoğlu, 2013:53-54). Diğer Fransız seyyahı J. Şarde'nin verdiği bilgiye göre Safevî Devleti'nde sancaklar ile birlikte dini bayramlar sırasında kullanılan tören bayrakları da mevcut olmuştur. Üçgen biçimli farklı renklerde kıymetli kumaşlardan yapılan bu bayraklar üzerinde Hz. Ali'nin Zülfikar kılıcı, arslan ve güneş şekilleri yer alıyordu. Bayrakları Alemdarbaşı, yani Bayraktar taşırdı. Şarde'nin görüşüne göre Safevî bakır paralarının üzerinde de arslan ve doğan güneş şekli yer almıştır (Chardin, 1927:287).

Başka bir Fransız tarihçi Maurice Herbertoise "İran Büyükelçisi 14. Ludovikin Kabulünde" adlı eserinde 1714 yılında Safevî hükümdarı Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) tarafından Fransa kralı 14. Ludovik'in sarayına gönderilen Safevî elçisi, Erivan şehrinin Kelenteri olan Muhammed Rıza Bey'le ilgili belgeleri ve resimleri derlemiştir. Bunlar arasında Muhammed Rıza Bey'in Versal Sarayı'na yaklaştığını gösteren birkaç resimde elçi üyelerinden birinin elinde tuttuğu beyaz bayrak üzerinde arslan ve doğan güneş şekli yer almaktadır (Herbette, 1907:138/1,154/1; Köprülü, 1978b:415; Bkz. resim 9).

Aslında arslan motifinin güneş ile birlikte kullanılması kadim Mezopotamya uygarlığına kadar ulaşan astrolojik özellik arz etmektedir. Mezopotamya ve Mısır'dan tutmuş, Yunanistan ve Roma'ya kadar yayılan, daha sonralar bütün İslam Dünyası'nda hâkim olan astrolojik geleneğe göre güneş ve ay güneş sistemine dâhilinde bütün yıldızlar on iki burca dâhil olan hayvanlardan biri ile ilişkilendirilir. Güneşin arslan burcu ile ilgili olması bu iki motifin birlikte kullanılmasına sebep olmuştur. Eski Mısır'da da arslan burcu güneşin evi olarak bilinmektedir. Fuat Köprülü'nün verdiği bilgiye göre Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1236-1246) bastırıldığı gümüş sikkeler üzerinde arslan ve güneş tasvirleri yer almaktaydı. Hatta İlhanlı hükümdarları Muhammed Hüdabende Olcaytu (1304-1316) ve Ebu Said'in (1316-1335) bastırıldığı gümüş

paralar üzerinde de arslan ve güneş şekilleri olmuştur (Köprülü, 1978a:606-607).

İspan elçi Ruy Gonzales de Clavijo, Emir Timur'un Keş şehrindeki Ak Saray'ını tasvir ederken onun giriş kapısı üzerinde güneş ve arslan heykellerinin olduğunu belirtmektedir. Onun yazdığına göre arslan ve güneş arması Timur'un Semerkant'ı elinden aldığı eski prence ait idi (Clavijo, 1993:132). Ayrıca, 1627 yılında Semerkant'ta inşa edilmiş olunan ve zamanımıza kadar ulaşan Serdar medresesinde giriş kapısının portalında da arslan ve güneş armasının yapıldığı bilinmektedir (Shahbazi, 1999:19). Fuat Köprülü'nün görüşüne göre ise İran'ı fetheden Emir Timur, İlhanlıların mirasçısı olduğunu göstermek için arslan ve güneş motifini tercih etmiştir. Hatta Timurlulardan sonra Erzincan'ı idare eden Akkoyunlu Osman'ın kardeşi Ahmed'in oğlu Kılıç Arslan'ın bastırıldığı sikkeler üzerinde de arslan ve güneş şekli olmuştur (Köprülü, 1978a:607). Akkoyunlu hükümdarlarının resmi mektuplara, bastırdıkları sikkelere ve kullandıkları bayraklara Oğuzların Bayındır boyunun damgasını koyduklarını belirtmek gerekir. Onlar için, arslan ve güneş şekilleri hukuki bir alamet değil, sadece astrolojik motif olarak anlam taşımıştır (Köprülü, 1978b:414). Bu ise daha Safevîlerin arslan ve güneş şekillerinden yararlanmasına kadar bu simgelerin Selçuklular'da, İlhanlılar'da, Timurlular'da ve Akkoyunlular'da kullanıldığını göstermektedir.

Cihat Aydoğmuşoğlu'na göre ise Safevî bayraklarındaki güneş İran'ın efsanevi hükümdarlarından Cemşid'i, arslan motifi ise Şii dünyası için büyük önem taşıyan Hz. Ali'yi temsil etmektedir. Bununla Safevî şahları kendi karakterlerinde iki önemli kimliği birleştirmeye çalışmışlardır (Aydoğmuşoğlu, 2013:54).

Şüphesiz ki arslan motifi birçok halkta olduğu gibi Türkler için de güç ve kudreti temsil etmiştir. Faruk Sümer'in bu konudaki görüşüne bakılırsa, Arslan kelimesi Türklerde çeşitli şekillerde Ak Arslan, Kara Arslan, Gök Arslan, Kızıl Arslan, Arslan Apa, Arslan Boğa, Arslan Şah gibi şahıs adları olarak da kullanılmıştır (Sümer, 1999:604, 613-614).

Safevi Ordusunda Bayrak Düzeni

Safevi ordusunda çok sayıda, aynı zamanda çeşitli bayrakların bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Tarihçi Namiq Musalı'nın tespitlerine göre, Çaldıran Savaşı'ndan (1514) sonra Safevi ordusunda beyaz ve kırmızı bayraklardan başka üzerinde "el-kıyas" yazılı siyah bayraklar da görülmeye başlamıştır (Musalı, 2011:322). Safevi ordusundaki bayraklarla ilgili bir diğer mesele de onların sayısı ile ilgilidir. "Tarih-i Alemara-yi Şah İsmail" eserinde Safevîler'de her bin asker için bir bayrağın bulunduğu bilgisi geçen bir pasajda "Irak taraftan büyük bir tozanak koptu ve beş bin neferlik ordunun nişanesi olan beş bayrak görüldü" kaydedilmektedir (Musalı, 2011:323). Ordudaki bayrakları konu edi-

nen Oruç Bey Bayat (ö. 1605) ise, I. Şah Abbas dönemini anlatırken Safevî bayrakları hakkında şöyle yazar: “Persia kralı (Safevi şahı) kişisel olarak bir sefere çıktığında bu olay kendi standartlarında, kendinden önce gidenler tarafından her yana duyurulur. Dahası, devletin şemsiyesi kralın başının üzerine yerleştirilir. Aynı şemsiye değerli taşlarla süslenir ki, bir güneş gibi parlansın. Orduda bulunan asker sayısı dışarıdan rahatlıkla görülebilen sancakk sayısı sayesinde tam olarak bilinir. Çünkü açılmış bir adet sancak altında bin adam bulunur... ne kadar çok sancak varsa o kadar çok adam var demektir. Bu, aynı zamanda Persia (Safevi) kralının gücünü de gösterir. Şahsen, gözlemlerimle gördüyüm kadarıyla, kral 200 bin süvariye kolaylıkla çağırabilir. Geçmişde ben de birçok sefere katıldım. Bu seferlerde iki yüz sancak saydığımı bilirim... Persia’da bin adet atlı ya da yaya asker olacak ki, bir sancak açılabilsin” (Kuzucular, 2014:73).

Safevi Bayrak Geleneğinin Etkileri

Safevî Devleti’nin yerini alan Nadir Şah Afşar İmparatorluğu’nda (1736-1748), gene Safevî gelenekleri üzerinde kurulan Kaçarlar Devleti’nde (1796-1925) de arslan ve güneş motifli bayraklar taşınmıştır. Nadir Şah’ın fermanlarında aynen Safevîler’de olduğu gibi arslan ve güneş armalı resmi mühür kullanılmıştır (Musövi, 1977:151-153). Feth Ali Şah (1797-1834) döneminde Kaçarların bayrağında Safevî şahlarının kullandığı arslan ve güneş motifinin resmen kabul edildiği de bilinmektedir. Feth Ali Şah 1810

yılında Doğu Hindistan şirketinin temsilcisi olarak İran’a gelen General John Malcolm’a yeni devlet nişanını tasarlama görevini vermişti. Bu nişanda arka planda parlayan güneş ve önünde oturan arslan şeklinin yer aldığı bilinmektedir (Wright, 1979:135-141). Sadece 19. yüzyılın ikinci yarısında Nasreddin Şah (1848-1896) döneminde Kaçarların bayrağı üzerindeki tasvir edilen arslanın eline kılıç verilmiştir. Kaçarların elinde kılıç tutan arslan-güneş motifli bayrağı Osmanlılarla Kaçarlar arasında 1867 yılında imzalanan barış anlaşmasında da bulunmuştur (Osmanlı Arşivinde Bulunan Muahedemelerden Örnekler, 2000:168-171).

Görüldüğü gibi Safevîler’in siyasetini devam ettiren Kaçarlar, Safevî dönemi geleneklerine sadık kalarak onların bayraklarında yer alan misyonu tekrar canlandırmak istemişlerdir. Safevî Devleti’nin çöküşünden sonra Nadir Şah’ın kurduğu Afşarlar İmparatorluğu onun öldürülmesinden sonra dağılmış ve ülke uzun süre iç savaş alanına dönmüştü. Bu nedenle olsa gerek, Kaçarlar halkın hafızasında derin izler bırakmış Safevî devrinin siyasi ve dini sembollerinden yararlanarak İran halklarını tek bayrak altında birleştirmeyi amaçlamışlardır. İlginçtir ki, Azerbaycan’ın Kaçarlar soyu tarafından kurulan Erivan Hanlığı’nın resmi bayrağında da elinde kılıç tutmuş arslan ve güneş motifli yer almıştır (Mahmudov, 2009:8; Bkz. resim 10).

Büyük Moğol İmparatorluğu’nda (Babür İmparatorluğu) (1526-1858) da arslan ve güneş motifli bayrakların olduğu

nu belirtmek gerekir. 1617 yılında Moğol hükümdarı Cihangir'in (1605-1627) sarayında olan İngiliz papaz Edward Terri (1590-1660) seyahatnamesinde Moğol hükümdarının bayrağını ve mührünü tasvir etmiştir. Onun verdiği bilgiye göre Sultan Cihangir'in bayrağında arka planda büyük bir güneş, onun önünde diz çökmüş ve sağ tarafa bakan arslan motifi tasvir edilmiştir (The Metropolitan Museum of Art: 346-347; Aydoğmuşoğlu, 2013:57). Kandahar vilayeti uğrunda farklı zamanlarda mücadele vermelerine rağmen Safevî ve Moğol devletleri arasında ta başından yakın ilişkiler olmuştur. Hatta Babür Şah özbekler arasında hakimiyeti ele geçirmek için ilk başlarda mücadele verirken Safevîler'den yardım görmüştü. Safevî hükümdarı I. Şah Abbas Ekber Şah'a (1556-1605) "Şah dedem", Moğol hükümdarı Cihangir de I. Şah Abbas'a "kardeşim" şeklinde hitap etmişlerdir (Bayur, 1987:150,188). Bu sebeple Safevîler'in yardımı ile kurulmuş Babür İmparatorluğu'nda Safevî bayraklarının benzerinin kullanılması doğal karşılanmalıdır. Çünkü Moğol hükümdarları Safevî şahlarının çabalarından sürekli etkilenmiş ve iki devlet arasında her zaman siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkiler mevcut olmuştur.

SONUÇ

Azerbaycan devletçilik tarihi 16. yüzyılda adeta yeni bir döneme başladı. Uzun Hasan'ın kız taraftan torunu olan büyük devlet adamı Şah İsmail Hatai (1501-1524)

bir zamanlar dedesinin başlatıp bitiremediği işi sonuçlandırabildi. O, Tebriz başkentli Küzeyli Güneyli tüm Azerbaycan topraklarını kendi hakimiyeti altında birleştirerek Safevi Devleti'ni kurmuş oldu. Tarih boyu bütün Türk Devletleri'nde olduğu gibi, Safevîlerin de devlet ve hakimiyet sembollerinden biri olan ve yerine göre kullanılan çeşitli bayrakları mevcut olmuştur. Ayrıca, bu bayraklar her dönemde bazı değişikliklerin yapılması ile birbirinden farklılaşmışlardır.

Dönemin Safevi kaynakları ve özellikle de Avrupalı seyyahların notlarından getirdiğimiz olguların gösterdiğine göre Safevî Devleti'nde önce hükümdarı, sonra ise devleti temsil eden ve değerli kumaşlardan yapılmış değişik ölçülerde, yeşil, beyaz, kırmızı, menekşe ve bazen de siyah renkli bayraklar olmuştur. Aynı zamanda, farklı dönemlerde bayraklar üzerindeki yazılar ve simgeler de değişik anlamlar taşımıştır. Safevîler ilk başlarda üzerinde daha çok "Ya Ali Meded" yazılı ve Zülfikar tasvirli ay yıldızlı ve ay güneşli yeşil, beyaz ve al kırmızı bayraklara yer vermiştir. Bundan başka dolunay veya güneş şekilli yeşil bayrakların da olduğu bilinmektedir. Şah İsmail ve Şah Tahmasb döneminde mevcut olan bayraklar arasında üzerinde arslan ve güneş tasvirli bayraklar hiç görülme de 16. yüzyılın sonlarından devletin çöküşüne kadar mevcut olan Safevi bayrakları arasında arslan ve güneş simgeli bayraklar daha çok kullanılmıştır. Ancak I. Şah Tahmasb'a ait bayrakların birinde onun doğumuna işaret eden güneş ve kızıl koç şeklinin oldu-

ğuna tesadüf edilmiştir. Ayrıca, sadece bir devre mahsus Çaldıran Savaşı'ndan sonra orduda "el kıyas" yazılı siyah bayraklar da ortaya çıkmıştır.

Safevî bayraklarında görülen renkleri, yazıları ve tasvirleri genel olarak karakterize edersek, Türk milli geleneğine dayanan, aynı zamanda Türk-İslam sufi düşüncesinin hiyerarşisine uygun bir şekilde, "Hak Muhammed Alı" ve ehli beyt sevgisinin üstün ve yüksek konumda tecessümü sonucuna varmak mümkündür. Anlaşılan o ki, Safevi bayrakları taşıttıkları misyon itibarile tam olarak Türk Milli Mefkuresi ve İslami değerlere dayanan özelliklere sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

- ABBASLI, M. (1981). Şah İsmayıl Xətəyinin ömür yolu miniatürlərdə. Bakı.
- AHMEDOV, S. (2015). Türk halklarında devlet ve hakimiyet sembolleri – "bayrak", "sancak" ve "tug", İrs, 2 (14), Yaz, s. 42-48.
- АТЫГАЕВ, Н.А. (2015). Об одной интересной миниатюре в рукописи Сефевидского периода из музея Реза Аббаси (ИРИ, Тегеран), Материалы международной научно-практической конференции: «Эволюция Казахской государственности: исторические традиции и вызовы XXI века». Астана: с. 34-39. [Atıgaev N.A., (2015). Ob Adnoy İnteresnoy Miniature v Rukopisi Sefevidskogo Perioda İz Muzei Reza Abbasi (İRİ, Tegeran), //Materialı mejdunarodnoy naučno-praktičeskoj konferensii: "Evolyusiya Kazakskoy qosudarstvennosti: istoričeskiye tradisii i vızovı XXI veka". Astana: s. 34-39.]
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat. (2013). Safevî, Kaçar ve Babür bayrakları üzerine bir değerlendirme, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XIII/2, s. 51-59.
- BAYUR, H.Y. (1987). Hindistan Tarihi. C. 2. Ankara.
- CHARDİN, Sir John. (1927). Travels in Persia. Cambridge.
- CLAVİJO, Ruy Gonzales de. (1993). Anadolu, Orta Asya ve Timur. Tercüme: Ömer Rıza Doğrul. İstanbul.
- COURT PAINTINGS FROM PERSIA AND INDIA 1500–1900. Francesca Galloway 31 Dover Street. London w1s 4nd t 0207 499 6844. www.francescagalloway.com
- HERBETTE, Maurice. (1907). Une ambassade persane sous Louis XIV. Paris.
- HERBERT, Thomas. (1928). Travels in Persia 1627-1629. ed. and abridged W.Foster. London.
- FRYER, John. (1698). A new account of East India and Persia. London.
- GÜNABADİ, Mirzə Qasimi. Şah İsmayıl-name. Şeir və tarix. Naşiri dicitali: Mərkəzi təhqiqate rayani qayimeyi İsfahan. www.ghaemiyeh.com
- KAŞĞARLI, Mahmud. (2006). Divan-ü Lügat-it Türk. C.2. Çev: Besim Atalay. Ankara.
- KAZVINİ, Gazi Ahmed Gaffari. (1342). Tarih-i Cahanara. Tehran.
- KÖPRÜLÜ, Fuat. (1978a). Arslan. İslam Ansiklopedisi, C. 1. İstanbul, s. 598-609.
- KÖPRÜLÜ, Fuat. (1978b). Bayrak. İslam Ansiklopedisi, C. 2. İstanbul, s. 401-421.
- KUMİ, Gazi Ahmed. (1383). Hülasət et-tevarih. Cildi evvel. Tehran. daneşgahi Tehran.
- KUZUCULAR, Leyla Aksüt. (Çev.). (2014). Elçilik Katibinin Kaleminden Safeviler Oruç Bey (Don Juan). Ankara.

- QULİYEV, Ə.S. (2011). XVI əsrin ortalarında Azərbaycan Səfəviləri dövlətinin ictimai-siyasi vəziyyəti. Şərq-Qərb. Bakı.
- QURBANOV, A. (2013). Damğalar, rəmzlər, mənimsəmələr. Bakı.
- MAHMUDOV, Yaqub. (2005). Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi. Təhsil. Bakı.
- MAHMUDOV, Yaqub. (Ed.). (2009). İrəvan xanlığı: Rusiya işğalı və ermənilrin Şimali Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi. Çəşioğlu. Bakı.
- MUSALI, Namiq. (2011). I. Şah İsmayılın hakimiyyəti ("Tarix-i aləmaray-i Şah İsmayıl" əsəri əsasında). Elm və təhsil. Bakı.
- MUSƏVİ, T.M. (1977). Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair farsdillə sənədlər (XVI-XVIII əsrlər). Elm. Bakı.
- MÜNŞİ, İsgəndər bəy. (2009). Tarix-i aləmaray-i Abbasi (Abbasın dünyanı bəzəyən tarixi). farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göztəricilərin müəllifi AMEA-nın müxbir üzvü, Oqtay Əfəndiyev və Namiq Musalı. Təhsil. Bakı.
- NECEFLİ, Tofiq. (2017). Azərbaycan Səfəvi dövlətinin bayraqlarına dair, Geostrategiya jurnalı №04 (40) İyul- Avqust, s.11-16.**
- NURİ, H.N. (1343). Beyraq-e şir o xorşid, İranşehr, II. Tehran, s. 946-955.
- OSMANLI ARŞİVİNDE BULUNAN MUAHEDENAMELERDEN ÖRNEKLER. (2000). Ankara.
- SHAHBAZİ, A., Sh. (1999). Flags of Persia, Encyclopedia Iranica, X/1, p. 12-27.
- SÜMER, Faruk. (1999a). Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. Ankara.
- SÜMER, Faruk. (1999b). Türk Devletleri'nde Şahıs Adları. C. 2. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul.
- ŞAH İSMAYIL XƏTAYİ. (1975). Əsərləri. C. I. Bakı.
- ŞAH İSMAYIL XƏTAYİ. (2005). Əsərləri. Şərq-Qərb. Bakı.
- TAVERNIER, J. B. (2006). Tavernier Seyahatnamesi. Çev: Teoman Tunçdoğan. İstanbul.
- TEKİN, Başak Burcu. (2012). "Safevî Dönemi 16. Yüzyıl Arslan tasvirli Miraç minyatürleri: Şah İsmayıl Hataînin Yaklaşımı Açısından Değerlendirme". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 64, s. 97-114.
- TERRY, E. (1677). A Voyage to East India. London.
- THE METROPOLITAN MUSEUM OF ART, ACCESSION NUMBER: 38.167 – Metmuseum.org
- TITLEY, N. M. (1983). Persian Miniature Painting and Its Influence on the Art of Turkey and India. London.
- ƏFƏNDİYEV, Oqtay. (Çev. ve şərhler). (2005). Venesiyalı Şah Təhmasibin sarayında (Mikele Membre və Vinçenso Alessandri). Təhsil. Bakı.
- WRİGHT, Denis. (1979). "Sir John Malcolm and the Order of the Lion and Sun, Iran". The British Institute of Persian Studies, Vol. 17. London, p. 135-141.
- ZEYNALOV, F., ƏLİZADƏ S. (1988). Kitabı-Dədə Qorqud. Qeydlər: Əliyarov S. Bakı.

EKLER

Resim 1. Ay Güneş Safevi bayrağı.
<http://www.aseemooni.com/art/history/all-iran-country-flags-in-history> (30.04.2018)

Resim 3. Çaldıran Savaşı. İsfahan Çehelsütun Sarayı'nın duvar resmi.

Resim 2. Şah İsmail'in Abulhayır Han'la savaşı
(АТЫГАЕВ, 2016: 37).

Resim 4. Haydar Mirza'nın İstanbul'da karşılanması
(1590). Baki'nin eserindeki minyatür. Metropolitan
Muzesi.

Resim 5. Muin Musavvir'in "Tarih-i Alemaray-i Şah İsmail" eseri için nakşettiği Safevilerin kırmızı ve beyaz bayrakları.

Resim 7. Safevi Devleti'nin üçgen bayrağı (Nyu-York, Metropolitan Muzesi)

Resim 6. Muin Musavvir'in "Tarih-i Alemaray-i Şah İsmayıl" eserinde nakşettiği Safevi bayrağı.

Resim 8. I. Şah Tahmasb'ın kızıl koç ve güneş bayrağı
<http://www.aseemooni.com/art/history/all-iran-country-flags-in-history> (30.04.2018)

Resim 9. Safevi elçisi Muhammed Rıza Bey Paris'in Versal Sarayı'nı karşısında. (HERBETTE, 1907: 138/1).

Belge 1. Safevi hükmdarı I. Şah Abbas'ın Nisan 1587 tarihli fermanı. Arslan ve güneş armalı mühür (Musevi, 1977:154).

Resim 10. İrevan Hanlığı'nın Bayrağı (MAHMUDOV, 2009:8).